

[←Vissza](#)**Print**

Marcello Musto: A Kommunista Kiáltvány fogadtatása és népszerűsítése Olaszországban - A mű megszületésétől 1945-ig

Az olvasók és az elemzők figyelmének középpontjában ma megint a Kommunista Kiáltvány áll, melyet a föld minden sarkában tucatnyi új kiadásban jelentetnek meg az 1989-es fordulat ellenére is; ezt a művet nemcsak mint a történelemben a legtöbbször által olvasott politikai szöveget ünnepehetjük, hanem mint a kapitalizmus fejlődési tendenciáit legpontosabb előrelátással elemző művet is. Milyen nehézségek és hányattatások közepette zajlott népszerűsítése az egyik olyan országban, ahol a legjelentősebb sikerre és befolyásra tett szert?

1. Bevezető

Elméleti viták, illetve politikai események hatására a Marx művei iránt tanúsított érdeklődés mindig meglehetősen nagy ingadozást mutatott, és néhányszor kétségtelenül a hanyatlás jeleit tükrözte. Marx elméletének bírálata mindig érzékelhetően túlmutatott a marxizmus konceptuális horizontján, amint azt jó néhány példa igazolja, kezdve a „marxizmus válságától” a II. Internacionálé feloszlásáig, az értéktöbblet-elmélet korlátairól folytatott vitától a szovjet kommunizmus tragédiájáig. Ugyanakkor egy idő után minden esetben tapasztalható „a Marxhoz való visszafordulás” is. Ilyenkor újra meg újra megfogalmazódik az igény, hogy gondolataira hivatkozzanak, akár a politikai gazdaságtan kritikája, akár az elidegenedés meghatározása, akár a politikai viták briliáns lapjai kerülnek terítékre, s művei továbbra is ellenállhatatlan vonzerőt gyakorolnak a nagy teoretikus követőire és ellenfeleire egyaránt. Miután a huszadik század végén elméletének már halálhírét költötték, Marx egyszeriben újra a világtörténelem színpadán termett: a nézetei iránti érdeklődés újra fellobbant, és mind több európai, amerikai és japán könyvtárban söprögetik le az olvasók a könyveire telepedett finom porréteget.¹

Ráadásul a Marxszal foglalkozó irodalom, ami tizenöt évvel ezelőtt már teljesen elapadni látszott, sok országban újra életjelet mutat. A folyóiratok egyre szívesebben fogadják a marxi életművet és a marxizmust vizsgáló dolgozatokat, és ezzel egyidejűleg újra nemzetközi konferenciák, egyetemi kurzusok és szemináriumok szerveződnek a témában. Végül pedig, bár tétován és gyakorta zavaros formát öltve, de a Marx iránti igény a politikában is újra felbukkant Latin-Amerikától Európáig, és megérintette az alternatív globalizációs mozgalmat is.

Az olvasók és az elemzők figyelmének középpontjában ma ismét a Kommunista Kiáltvány áll, melyet a föld minden sarkában tucatnyi új kiadásban jelentetnek meg az 1989-es fordulat ellenére is; ezt a művet nemcsak mint a történelemben a legtöbbször által olvasott politikai szöveget ünnepejük, hanem mint a kapitalizmus fejlődési tendenciáit legpontosabb előrelátással elemző művet is.² Emiatt is érdekes lehet ma, százhatvan évvel 1848-as megírását követően megvizsgálni, milyen nehézségek és hányattatások közepette zajlott népszerűsítése Olaszországban, az egyik olyan országban, ahol a legjelentősebb sikerre és befolyásra tett szert.

2. Karl Marx: az olaszországi félreértés

Olaszországban Marx elmélete elképesztő népszerűségnek örvendett. Jelentős hatással volt a pártokra, a szakszervezetekre és a társadalmi mozgalmakra, és ezáltal példátlan módon befolyásolta a nemzet politikai életének átalakulását. A tudomány és a kultúra minden területét áthatotta, ezért megmászhatatlanul meghatározta fejlődésük irányát és politikai szótárukat. Az alsóbb társadalmi

osztályok öntudatra ébredéséhez jelentősen hozzájárult, és ezáltal millió és millió ember emancipációs fejlődésének alapvető elméleti támaszaként szolgált.

Aligha akad olyan ország, ahol Marx elméletének közismertségét akár csak párhuzamba lehetett volna állítani az olaszországgal. Hogy mikor beszéltek vajon az emberek először „Carlo Marxról”? Mikor bukkant fel ez a név első ízben az olaszra fordított szövegek szerzőjeként? Mikor kezdett hírneve szárnyra kapni a szocialista munkások és aktivisták kollektív képzeletében? De persze mindenekelőtt fel kell tenni a kérdést: hogyan és miképpen vertek gyökeret eszméi Olaszországban?

Marx - akinek nevét szinte senki sem ismerte az 1848-as forradalmi fellángolás időszakában - műveinek legelső fordításai az 1860-as évek második felében láttak napvilágot. De csak nagyon kevés anyagot fordítottak le olaszra, és ezek főképp a Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) „felhívásaihoz” és „határozataihoz” kapcsolódtak. Ez a hiány elsősorban annak a következménye volt, hogy Marx és Engels Olaszországról alig tudtak valamit, mert - bár az ország történelmét és kultúráját rajongva tisztelték, és foglalkoztatta őket a korabeli olasz valóság is - 1860-ig nem volt olaszországi tudósítójuk, igazi politikai kapcsolataik pedig csak az 1870-es évekre alakultak ki.

Marx személye iránt elsőként akkor kezdtek az érdeklődés jelei mutatkozni, amikor a párizsi kommün forradalmi tapasztalatai előtérbe kerültek. Alig néhány hét alatt az országos napilapok, illetve természetesen a megszámlálhatatlanul sok munkáskiadvány egyaránt életrajzi vázlatokat közölt az „Internacionálé alapítójáról és irányítójáról”,³ továbbá levelek és politikai határozatok egyes részleteit (többek között A polgárháború Franciaországban című művét) is kiadták. Ugyanakkor azonban a megjelent írások - Engels munkáival együtt 1871-1872-ben egy év alatt nyolcvanöt művét publikálták - továbbra is kizárólag az Internacionálé dokumentumaira korlátozódtak. A Marx iránti érdeklődés eredetileg politikai indíttatású volt, az elméleti művek iránti figyelem csak áttételesen, a politikai írások révén támadt fel.⁴ Néhány írás erősen kiszínezett képet festett róla, aminek elsődleges célja az volt, hogy mítikus aurával vegyék körül alakját: „Marx Károly minden helyzetben zseniális és bátor embernek bizonyul. Villámként cikázik egyik országból a másikba, közben állandóan képes alakot váltani úgy, hogy Európa összes rendőrspiclijének éberségét ki tudja játszani.”⁵

Az alakját övező mítosz egyre terebélyesebb és ugyanakkor határtalanabb lett.⁶ Ebben az időszakban ugyanis a propaganda-kézikönyvek Marxról olyasfajta - leginkább kitalált - képet terjesztettek, mely őt egy sorba állította Darwinnal és Spencerrel.⁷ Elméletét a legalizmus vagy a pozitivizmus szinonimájaként értelmezték.⁸ Olyan, az övétől fényévnnyire eső, ellentétes elméletekkel fércelték ügyetlenül össze, mint Fourier, Mazzini és Bastiat filozófiája. Vagy pedig, sokféle egyéb félreértés következtében, alakját Garibaldival⁹ vagy Scháffléval¹⁰ állították párhuzamba.

Ám Marxnak még ez a felületes ismertsége sem volt elégséges ahhoz, hogy politikailag mellette sorakozzanak fel. Az Internacionálé olasz követői gyakorlatilag egyhangúlag Bakunyint támogatták Marxszal szemben, akinek az állásfoglalásai ténylegesen ismeretlenek maradtak, és az Internacionálén belüli konfliktusokat az olaszok inkább a két férfiú személyes vitájának, mintsem elméleti versengésnek tekintették.¹¹

Ezután persze nem ütközött kemény akadályokba, hogy a következő évtizedekben az anarchisták kerüljenek hegemon helyzetbe Olaszországban, tehát egy olyan országban, ahol a modern ipari kapitalizmus nem létezett, a lakosságon belül a munkások aránya rendkívül alacsony volt, és a konspiráció hagyománya a nem sokkal korábbi forradalom hatására elevenen élt tovább. Mindezek következtében Marx elméleti analízise csak lassan hatolt be a munkásmozgalomba. Paradox módon az elmélet először éppen maguknak az anarchistáknak köszönhetően vált széles körben ismertté, akik teljes

egészében osztották Marxnak az osztályharcról és a munkásság önfelszabadításáról az Internacionálé „határozataiban” és „beszédeiben” is megmutatkozó álláspontját. Ilyen módon láttak Marx művei napvilágot - gyakorta úgy, hogy vitában álltak egy verbálisan szocialista, ám a gyakorlatban legalista és „revizionista” nézettel. Az első, kétségtelenül legjelentősebb kezdeményezésre 1879-ben került sor, amikor kiadták A tőke első kötetének rövid kivonatát Carlo Cafiero szerkesztésében. Ekkor nyílt először alkalom arra, hogy Marx legfontosabb elméleti tézisei Olaszországban hozzáférhetővé váljanak, igaz, népszerű, leegyszerűsített formában.

3. A nyolcvanas évek és a Marx nélküli „marxizmus”

Marx írásait az 1880-as években sem fordították le. A szocialista sajtóban megjelent pár cikktől eltekintve mindössze két, Engelsszel közösen írt művét adták ki (A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig - ez 1883-ban jelent meg, illetve A család, a magántulajdon és az állam eredete - ez 1885-ben látott napvilágot), és ezeket is csak kis példányszámban: az tette őket eladhatóvá a piacon, hogy egy sorozatban szerepeltek a szigorú és érdemdús szocialisták - Beneventótól Pasquale Martignettiig - műveivel. Másfelől a hivatalos kultúra túlnyomó többsége kezdett figyelni Marx műveire, és ebben a vonatkozásban kevesebb fenntartással éltek, mint Németországban. Vezető kiadók és tudósok kezdeményezésére a rendkívül tekintélyes Biblioteca dell'Economista - melynek köteteit kutatásai során Marx is számtalanszor felhasználta a British Museumban - folytatásokban közölte A tőke első kötetét 1882 és 1884 között, 1886-ban pedig önálló kiadványban is megjelentette. Az olasz szocialista mozgalom általános nívótlanságát jól mutatja, hogy erről a kezdeményezésről, amit újabb hasonló lépés csak a második világháború után követett, Marx mindössze két hónappal halála előtt szerzett tudomást, Engels pedig csak 1893-ban!

Ám a fentebb vázolt korlátozások ellenére a „marxizmus” mégiscsak kezdett bekerülni a szellemi élet vérkeringésébe ebben a korszakban. De Marx műveinek olyan csekély hányadát fordították olaszra, és olyan nehéz volt még ezeknek a fordításoknak is a nyomára bukkanni, hogy e művek gyakorlatilag sosem az eredeti írások alapján váltak ismertté, hanem jórészt közvetett utalások, másodkézből való hivatkozások vagy sietve összeállított és hamarjában kiadott szöveggyűjtemények révén, melyeket epigonok vagy Marx állítólagos követői hordtak egybe.¹²

Ezekben az években valóságos kulturális ozmózis alakult ki, melybe nemcsak az Olaszországban jelen lévő, legkülönbébb szocializmuskonceptiók áramlottak bele, hanem olyan ideológiák is, amelyeknek egyébként semmi közük sem volt a szocializmushoz. Kutatók, politikai agitátorok és újságírók mindannyian egyfajta sajátos hibrideszmet termeltek ki, melyben a szocializmust a rendelkezésükre álló legkülönbébb elméleti elképzelésekkel keresztezték.¹³ És ha a „marxizmus” sebesen fölébe tudott kerekedni a többi doktrínának - részben annak következtében, hogy nem létezett valódi olasz szocializmus -, akkor az így létrejött kulturális homogenizáció szüleménye egy elsekélyesített és eltorzított marxizmus lett; amolyan passe-partout (minden zárat felnyitó, mindenre jó) marxizmus. Mindenesetre egy olyan „marxizmus”, mely nem ismerte Marxot magát, hiszen egy kézen meg lehetett számolni azokat az olasz szocialistákat, akik Marxnak akár csak egyetlen eredeti szövegét is olvasták.¹⁴

Annak ellenére, hogy ez a „marxizmus” lapos volt és zavaros, determinista és funkcionálisan a korszak politikai feltételei által meghatározott, mégis képes volt arra, hogy a munkásmozgalomnak identitást biztosítson, és hatást gyakoroljon az 1892-ben megalapított Partito dei Lavoratori Italiani (Olasz Munkáspárt) sorain belül, valamint hogy az olasz kultúra és tudomány terén hegemoniára tegyen szert.

Ami a Kommunista Kiáltványt illeti, annak az 1880-as évek végéig semmi nyomát nem találni. Később azonban legjelentősebb magyarázójával, Antonio Labriolával együtt jelentős szerepet kap majd az

olaszországi felvizezett marxizmussal való szakításban. Mielőtt azonban ezzel részletesebben foglalkoznánk, vissza kell lépnünk egy kicsit az időben.

4. A Kommunista Kiáltvány első olasz kiadásai

A Kommunista Párt kiáltványának eredeti, 1848-as bevezetője azzal zárult, hogy a művet majd „angol, francia, német, olasz, flamand és dán nyelven” is hamarosan közreadják.¹⁵ A valóságban ez a szándék nem teljesült. Pontosabban fogalmazva, a Kommunista Kiáltvány az emberiség történetének egyik legismertebb szövege lett, de nem úgy, ahogyan azt a szerzők eredetileg elképzelték.

Az első kísérletre, hogy a „Kommunista Kiáltvány olasz és spanyol nyelvre lefordíttassék”, Párizsban került sor Hermann Ewerbeck, a Kommunista Szövetség párizsi szervezetének egyik vezetője jóvoltából.¹⁶ S jóllehet néhány évvel később írott Vogt úr című művében Marx azt állította, tévesen, hogy a Kommunista Kiáltványnak létezik olasz kiadása, a tervezetet nem sikerült megvalósítani.¹⁷ Az egyetlen olyan fordítás, melyet nemcsak tervbe vettek, hanem valóban el is készítettek, az 1850-es angol változat volt, melyet az 1848-ban megjelent svéd fordítás előzött meg. Mindezek következtében, továbbá azért, mert az 1848-1849-es forradalmak sorra megbuktak, a Kommunista Kiáltvány feledésbe merült. Kivételt ez alól csak a német kiadások jelentettek: az 1850-es években kettő, míg az 1860-as években három újabb kiadás látott napvilágot. Az egyéb nyelveken való megjelenés húsz évig váratott magára: az orosz változat 1869-ben került nyomdába, a szerb 1871-ben, az amerikai szintén 1871-ben, New Yorkban, a francia pedig 1872-ben. Az első spanyol fordítás is 1872-ben látott napvilágot, melyet egy esztendővel később a portugál változat követett.¹⁸

Ez alatt az időszak alatt a Kommunista Kiáltvány továbbra is ismeretlen maradt Olaszországban. Az első rövid bemutatás, mely a szöveg összegzéseit tartalmazta, illetve kivonatokat, 1875-ben jelent meg Vito Cusumano *Le scuole economiche della Germania in rapporto alla questione sociale* (A németországi közgazdasági iskolák - különös tekintettel a társadalmi kérdésre) című művében. Itt azt olvashatjuk, hogy „a proletariátus számára ez a program ugyanolyan jelentőséggel bír, mint a Déclaration des droits de l'homme a burzsoáziának; egyike ez a tizenkilencedik század legjelentősebb eseményeinek, melyek meghatározzák a század arculatát, nevet és irányt adnak neki”.¹⁹ A következő években csak elvétve akadt egy-egy utalás a Kommunista Kiáltványra - annak ellenére, hogy 1883-ban a Marx haláláról beszámoló cikkek sokszor hivatkoztak rá. A szocialista napilap, a *La Plebe* azt írta a műről, hogy „egyike a modern szocializmus alapdokumentumainak [...], a szocialista proletariátus szimbóluma Nyugaton és Észak-Amerikában”.²⁰ A polgári *Gazzetta Piemontese* című napilap a maga részéről Marxtot mint „a híres Kommunista Kiáltvány szerzőjét” mutatta be, „s ez a mű a harcok szocializmus jelszava lett, a nincstelenség katekizmusa, az az evangélium, melyre a német munkások szinte mindegyike és az angol munkások többsége szavazott, felesküdt és amelynek szellemében harcolt”.²¹ Az effajta elismerések ellenére azonban az olasz kiadás továbbra is váratott magára.

1885-ben, miután Martignetti kapott Engelstől egy példányt a Kommunista Kiáltványból, elkészítette a mű teljes szövegének olasz fordítását - ám anyagi fedezet hiányában ezt soha nem adták ki. Az első fordítás, amely végre meg is jelent, 1889-ben, a Kiáltvány megírása után negyven évvel látott napvilágot; ekkorra már huszonegy német nyelvű, tizenkét orosz nyelvű, tizenegy francia, nyolc angol, négy spanyol, három dán (az első 1884-ben), két svéd, illetve egy-egy portugál, cseh (1882), lengyel (1883), norvég (1886) és jiddis (1889) nyelvű kiadás is sorra megjelent. Az olasz nyelvű szövegnek ezt a címet adták: *Manifesto dei socialisti redatto da Marx e Engels* (A szocialisták kiáltványa, Marx és Engels műve), és a cremonai székhelyű demokratikus lapban, a *L'Eco del popolò*ban tíz részletben közölték augusztus és november között. De ez a fordítás rendkívül gyenge volt, Marx és Engels előszavai hiányoztak, akárcsak

a harmadik fejezet („Szocialista és kommunista irodalom”), másrészt a fordító a szöveget számos ponton megváltoztatta vagy tartalmilag összefoglalta. Leonida Bissolati fordítása, amely az 1883-as német kiadást vette alapul, de támaszkodott Laura Lafargue 1885-ös francia fordítására is, leegyszerűsítette a legbonyolultabb kifejezéseket. Mindent egybevéve, ez a kiadás nem annyira fordítás volt, mint inkább a szöveg népszerűsítése, melyben néhány eredeti részlet olasz nyelvű fordítása is olvasható volt.²²

A második olasz kiadás 1891-ben jelent meg, ami az első volt abból a szempontból, hogy önálló brosúraként látott napvilágot. A fordítás (ami a párizsi La Socialiste által 1885-ben közölt francia változaton alapult) és az előszó az anarchista Pietro Gori munkája volt. Ám a szöveg, amelyből hiányzott a bevezetés, számos súlyos hibát tartalmazott. A kiadó, Flaminio Fantuzzi, aki maga is közel állt az anarchista állásponhoz, Engelsről fait accompli, megfellebbezhetetlen véleményt formált, és Engels Martignettihez írt egyik levelében hangot is adott annak, mennyire feldühítették „a Gori-féle ismeretlen emberek előszói”.²³

A harmadik olasz fordítás 1892-ben készült el és a Lotta di classe című milánói magazin mellékleteként jelent meg. A fordítást Pompeo Bettini készítette az 1883-as német kiadás alapján, és e szavakkal jellemezte művét: „a Kommunista Kiáltvány első és egyetlen olyan fordítása, amely valóban hűséges az eredetihez”.²⁴ Ebben is akadtak hibák, és ez is leegyszerűsített néhány bekezdést, de egyértelműen megbízhatóbb volt, mint a többi fordítás, és 1926-ig számtalanszor adták ki újra; ilyenformán ez a kiadás indította el az olasz marxista terminológia kialakulásának folyamatát. 1893-ban ezer példányban, brosúraformában is megjelent számos helyesbítéssel és stilisztikai javítással, valamint azzal az utalással, hogy „a teljes mű az ötödik német kiadás (1891, Berlin) alapján készült”.²⁵ 1896-ban ezt a változatot nyomták újra kétezer példányban. A szöveg tartalmazta az 1872-es, 1883-as és 1890-es előszó szövegét is Filippo Turati fordításában - Turati a Critica Sociale (akkoriban az olasz szocializmus legfontosabb orgánuma) igazgatója volt -, valamint „Az olasz olvasóhoz” írott speciális bevezetést, melyet Engels Turati kérésére írt, és amely segít megkülönböztetni ezt a kiadást a korábbiaktól. Ez az olasz kiadáshoz írott előszó volt az utolsó, melyet a Kommunista Kiáltvány szerzői maguk írtak a mű elé.

A következő években megjelent újabb két kötet lényegileg és döntően Bettini változatán alapult, anélkül hogy a fordító nevét szerepeltették volna. Az első, melyből hiányzott az előszó és a harmadik rész, azzal a céllal látott napvilágot, hogy a Kommunista Kiáltvány olcsó, népszerű formában hozzáférhető legyen. Az Era Nuova című folyóirat támogatásával először 1897. május elsején jelent meg a liguriai Diano Marinában, nyolcezer példányban. Az előszók nélküli második kiadás a firenzei Nerbini Kiadónál látott napvilágot 1901-ben.

5. A Kommunista Kiáltvány a XIX. század végén és a fasiszta korszakban

Az 1890-es években Marx és Engels írásainak terjesztése hatalmasat lépett előre. Jelentősen hozzájárult Marx munkáinak széles körű megismertetéséhez a kiadói struktúrák megszilárdulása a Partito Socialista Italiano (Olasz Szocialista Párt) keretein belül, illetve a számtalan kisebb-nagyobb folyóirat és kiadóvállalat működése, továbbá Engelsnek a Critica Socialével való együttműködése. De mindez nem volt elegendő ahhoz, hogy az eredendő torzításoktól megszabaduljanak. Sok kísérlet történt arra, hogy Marx eszméit a legkülönfélébb elméletekkel házasítsák össze mind a „elméleti szocializmus” (Kathederszocializmus), mind a munkásmozgalom részéről, melyek elméleti hozadékaira - noha akkorra jelentős eredményei is mutatkoztak - továbbra is Marx szövegeinek felületes ismerete nyomta rá a bélyegét.

Marx hírneve vitán felül állt, de a korszak szocialista személyiségeinek sokaságában még ekkor sem ismerték fel, hogy ő primus inter pares. Először is, elméletének tolmácsolói elképesztően

felkészületlennek bizonyultak; jó példa erre Achille Loria, „az olasz közgazdászok között a legszocialistább, legmarxistább” figura,²⁶ aki kijavította és tökéletesítette Marx munkáit, miközben senkinek sem volt fogalma arról, milyen is az igazi Marx, akinek a műveit ez a jó szocialista tökéletesítette. Loriát jól ismerjük Engelsnek A tőke harmadik kötetéhez írt előszavából: „Határtalan pökhendiség, párosulva azzal, hogy angolna-simasággal bújik ki lehetetlen helyzetekből, hősi megvetést tanúsít, ha rúgásokat kap, mohó sietséggel kisajátítja mások teljesítményeit, tolakodó vásári kikiáltó módjára reklámozza magát, baráti klikk révén megszervezi hírnevét - ki mérkőzhet mindebben vele?”²⁷ Egy anekdota, melyet Benedetto Croce mesélt róla 1896-ban, segíthet megértenünk, hogyan hamisította meg és torzította el a Marxról és műveiről kialakult képet. 1867-ben Nápolyban az Internacionálé első olasz szekciójának megalakítása alkalmából egy ismeretlen külföldi, egy „nagyon magas, hirtelenszőke, a régi összeesküvők modorában és titokzatosan beszélő férfi” is segédkezett a kör elismertetésében. Sok évvel később egy nápolyi ügyvéd, aki részt vett a fenti eseményen, teljes meggyőződéssel állította, hogy „a magas, szőke férfi Karl Marx volt”,²⁸ és hosszas rábeszéléssel lehetett csak eltántorítani ettől az álláspontjától. Mivel számtalan, Marxszal kapcsolatos koncepciót az „illusztris Loria”²⁹ vitt be az olasz köztudatba, könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy a kezdetekkor Marxként azonosított figura eltorzított alak volt, egy „magas és szőke” Marx.³⁰

Ezt az állapotot csak Antonio Labriola munkássága változtatta meg; neki köszönhető Marx gondolatainak hiteles bemutatása Olaszországban: nem magyarázni akarta, a korhoz igazítani vagy „kiegészíteni” más szerzők segítségével.³¹ Itt, ebben az esetben a kulcsszöveg a Saggi sulla concezione materialistica della storia (Esszék a történelem materialista felfogásáról) volt, melyet Labriola 1895 és 1897 között adott ki, s melynek első darabja, az In memoria del Manifesto dei comunisti, pontosan a Kommunista Kiáltvány genezisének kérdéskörére koncentrált. Engelsnek röviddel halála előtt írt elismerő szavai³² garantálták, hogy „marxista” oldalról Labriola műve vált a legjelentősebb kommentárrá és hivatalos magyarázó szöveggé.

Ilyen módon sok, Olaszországban kialakult tévhittel szemben fel lehetett lépni. Labriola szerint a forradalom „nem eredhet a kevesek által vezetett tömegfelkelésből, hanem az magának a proletariátusnak a cselekedete kell legyen, és lesz is”³³ „A kritikai kommunizmus” - a nápolyi filozófus szerint ez volt a legalkalmasabb terminus Marx és Engels műveinek meghatározására - „nem gyárt forradalmakat, nem készít elő felkeléseket, nem látja el fegyverekkel a lázadókat. Egyszóval, ez nem szemináriumi kurzus, ahol a proletárforradalom magasabb tisztjeit képzik; nem több, és nem is kevesebb, mint ennek a forradalomnak az öntudata.”³⁴ Ebből következően a Kommunista Kiáltvány nem „a proletárforradalom kézi-könyve”³⁵ hanem inkább eszköz arra, hogy megmutassa annak a szocializmusnak a naivitását, mely azt hiszi, hogy „forradalom nélkül, vagyis a társadalom általános alapstruktúrájának fundamentális megváltoztatása nélkül” megvalósulhat.³⁶

Labriola személyében az olasz munkásmozgalom végre olyan teoretikusra talált, aki egyszer s mindenkorra tudományos méltóságot biztosított a szocializmusnak, amely így áthatotta és új életre keltette a nemzeti kultúrát, és egyidejűleg az európai filozófia és a marxizmus legjavával is kiállta az összehasonlítást. Ám marxizmusának rigorozitása, mely a közvetlen politikai körülményekkel problematikus viszonyban állt, és amely az elméleti kompromisszumok iránt meglehetősen kritikusnak mutatkozott, Labriola elméletét kissé időszerűtlenné tette.

A századfordulón napvilágot látott La filosofia di Marx című Gentile-könyv (erről a könyvről később Lenin azt írta, hogy „figyelemre méltó”³⁷), Croce írásai, ahol a „szocializmus haláláról”³⁸ beszélt, valamint Francesco Saverio Merlino és Antonio Graziadei harcos politikai szövegei mind azt mutatták, hogy Olaszországba is betört a „marxizmus válságának” vihara. Ám Németországgal ellentétben az Olasz

Szocialista Párton belül nem létezett „ortodox” marxista irányzat: a harcot a kétféle „revizionizmus” képviselői vívták meg, az egyik reformista, a másik forradalmi-szindika-lista alapon állt.³⁹

Ugyanebben a korszakban, 1899 és 1902 között, az olasz olvasók Marx és Engels műveinek túlnyomó részét már fordításban is olvashatták. Ebben a közegben jelent meg a Kommunista Kiáltvány új fordítása, mely Labriola In memoria del Manifesto dei comunisti című műve harmadik kiadásának függeléke volt; a könyv Olaszországban a második világháború végéig nem jelent meg újra. Egyesek szerint maga Labriola fordította a szöveget, mások szerint viszont felesége, Rosalia Carolina De Sprenger, mindenesetre számtalan pontatlanságot tartalmazott, illetve egyes részek ki is maradtak belőle. A további kiadásokban nem is használták ezt a fordítást.

Így aztán főképpen Bettini verzióját jelentették meg az 1940-es évek végéig. 1910-től számtalanszor újryomták, és sok kiadása a „Società editrice Avanti” gondozásában látott napvilágot; ez a szervezet volt az Olasz Szocialista Párt propagandájának fő szervezője. Két olyan kiadás is volt 1914-ben, melyek különösen is figyelemre méltóak; a második még Engelsnek A kommunizmus alapelvei című művét is tartalmazta, s 1914 és 1916 (majd 1921 és 1922) között bekerült Marx és Engels művei (Opere) első kötetébe. Ez a válogatás jól tükrözte a korszakra jellemző zűrzavart, mert - akárcsak Németországban - helyt kaptak benne Lassalle különféle írásai is. Aztán következett egy újabb kiadás 1917-ben, kettő 1918-ban, melyek függelékben közölték a kienthali konferencián elfogadott 14 pontot és a Zimmerwaldi konferencia kiáltványát, majd pedig 1920-ban megjelent Gustavo Sacerdote fordítása (1922-ben kétszer is újryomták), a korábbi szöveg javított változata, s a sort egy 1925-ös kiadás zárta. Ezen Avanti-kiadványokon túl 1920 és 1926 között hét reprint kiadást jelentettek meg kisebb kiadók.

A huszadik század első évtizedében az Olasz Szocialista Párt napi gyakorlatából száműzte a marxizmust. Egy híres parlamenti vitában 1911-ben Giovanni Giolitti miniszterelnök kijelentette: „A Szocialista Párt jelentősen mérsékelte programját. Karl Marx a padlásra került.”⁴⁰

A Marx írásait kommentáló művek, melyek nem sokkal korábban még elárasztották a könyvpiacot, mostanra eltűntek. És ez a tendencia folytatódott az 1910-es években annak ellenére, hogy Rodolfo Mondolfo filozófiai tanulmányai és néhány más munka jelezte, hogy „visszatértek Marxhoz”. Időközben, más társadalmi körökben, a polgári tábor „a marxizmus széthullását” ünnepelte, a katolikus egyház elítéletektől terhes elítélő véleménye pedig hosszú időn át megbénította az elemzési kísérleteket.

1922-ben a fasiszta barbárság tört be az olasz színtérre; a következő évre a Kommunista Kiáltvány minden példányát eltávolították a nyilvános és az egyetemi könyvtárak polcairól. 1924-ben Marx minden munkája és a munkásmozgalommal bármilyen értelemben összefüggésbe hozható irodalom feketelistára került. Végül 1926-ban „a szélsőséges fasiszta” törvények elrendelték az ellenzéki pártok felosztatását, és ezzel kezdetét vette a modern olasz történelem letragikusabb korszaka.

Leszámítva a féltucatnyi gépelt vagy stencilezett, illegálisan készült kiadást, az 1926 és 1943 között olaszul kiadott néhány Marx-írás külföldön látott napvilágot; ezek között szerepelt a Kommunista Kiáltvány két, Franciaországban 1931-ben és 1939-ben megjelent változata, továbbá egy 1944-ben, Moszkvában kiadott, Palmiro Togliatti által készített új fordítás. Ugyanakkor A Kommunista Párt kiáltványának három, egymástól független kiadása kivételt jelentett a konspirációs kényszer okozta úrben. Kettő „a tudós kutatók” sürgető követelésének eleget téve 1934-ben jelent meg; az első a *Politica ed economia* című, Robert Michels által szerkesztett kötetben (Michels maga fésülte át Bettini fordítását⁴¹), melyben helyet kapott Labriola, Loria, Pareto, Weber és Simmel néhány szövege is; a második Firenzében jelent meg; a Labriola-féle fordítás pedig szerepelt a *Le carte dei diritti* című gyűjteményben, ami „A liberalizmus és a szocializmus klasszikusai” című sorozat első kötete volt. A harmadik 1938-ban

jelent meg, ismét Labriola fordításában, ám ekkor Croce szerkesztésében a *The Materialist Conception of History* című Labriola-esszékötet függelékeként. A válogatás tartalmazta továbbá Croce később híressé vált, igen kifejező című esszéjét is: *Come nacque e come morì il marxismo teorico in Italia (1895-1900)* (Hogyan született és hogyan halt meg az elméleti marxizmus [1895-1900]). De az idealista filozófus tévedett. Az olasz „marxizmus” nem halt meg, csak visszaszorult Antonio Gramsci Börtönfüzeteinek lapjaira, melyek elméleti és politikai értéke nem sokkal később feltárult.

A fasizmus elsöprése lehetővé tette a Kommunista Kiáltvány számos új kiadását. Az Olasz Kommunista Párt helyi szervezetei, melyek már korábban is támogattak kisebb kiadókat a felszabadult déli országrészekben, új életet leheltek Marx és Engels szövegeibe; 1943-ban három kiadás, 1944-ben pedig nyolc kiadás jelent meg. És ez a folyamat a következő években is töretlenül haladt előre: 1945-ben, a háború befejezésekor kilenc kiadást ért meg a Kiáltvány, 1948-ban, a századik évfordulón pedig egészen kivételes ünneplésben részesült.

6. Összegzés

Ez a történeti áttekintés világos mutatja, Olaszország mennyire elmaradt a többi európai ország mögött a Kommunista Kiáltvány publikálásában. Míg akadtak olyan országok, ahol ez volt Marx és Engels első, a nemzeti nyelvre lefordított műve, itt csak számos más írást követve látott napvilágot.⁴² Politikai hatása szerény volt, és közvetlenül soha nem alakította a munkásmozgalom alapvető dokumentumait; mint ahogyan nem volt döntő hatással a szocialista vezetők politikai tudatosságának formálódására sem. Ugyanakkor rendkívül nagy figyelmet szenteltek neki a társadalomtudósok (Labriola történetét fentebb bemutattuk), és sokféle kiadása révén jelentős szerepet játszott a párttagság soraiban, míg végül legjelentősebb politikai kiindulópontjuk is ez a szöveg lett.

Százhatvan évvel a Kiáltvány első megjelenése után Marx megszámlálhatatlanul sok követőjének, ellenfelének és magyarázójának elemzései során a mű a legeltérőbb periódusokon ment át és a legkülönbözőbb módokon közelítették meg: mint a „tudományos szocializmus” mérföldkövét vagy mint a Victor Considerant-féle *Manifeste de la démocratie* gyenge másolatát; mint uszító hatású szöveget, mely az osztályok közötti gyűlöletet szítja fel, vagy mint a nemzetközi munkásmozgalom felszabadulásának szimbólumát; mint antik klasszikust vagy mint a „kapitalista globalizáció” mai valóságát előrevetítő látónoki szöveget. Ám bármelyik magyarázatot fogadja is el az ember, egy dolog kétségtelen: a történelemben kevés olyan mű akad, mely ennyire életképesnek bizonyult és amely ilyen széles körben ismert volna. Mert a Kommunista Kiáltványnak újabb és újabb kiadásai látnak napvilágot, melyekről Latin-Amerikában és Japánban, az Egyesült Államokban és szerte Európában beszélgetnek és vitatkoznak az olvasók.

Ha egy szöveg örök érvényessége abban áll, hogy képes beérni vagy új gondolatokat életre segíteni, akkor elmondhatjuk, hogy a Kommunista Kiáltványnak kétségtelenül birtokában van ez az erény.

(Fordította: Baráth Katalin)

Jegyzetek

¹ Lásd Marcello Musto: *Karl Marx: a befejezetlenség egyetemleges bája*. *Eszmélet*, 72. sz. (2006), 96-99.; uő: *Korunknak címzett bírálat: Karl Marx újrafelfedezéséhez*. *Eszmélet*, 76. sz. (2007).

² Lásd különösen Eric J. Hobsbawm: „Introduction” to *Karl Marx and Friedrich Engels. The Communist Manifesto*, London, Verso, 1998.

[3](#) „Carlo Marx capo supremo dell'Internazionale". Il proletario Italiano (Turin), 1871. július 27.

[4](#) Lásd Roberto Michels: Storia del marxismo in Italia. Luigi Mongini Editore, Roma, 1909, 15. A szerző hangsúlyozza, hogy „kezdetben a politikus Marx sarkallta az olaszokat arra, hogy felfedezzék a tudós Marxot is".

[5](#) „Carlo Marx capo supremo dell'Internazionale", i. m.

[6](#) Vö. Renato Zangheri, Storia del socialismo italiano. Vol. 1. Turin: Einaudi, 1993, 338.

[7](#) Így tett például az Oddino Morgari által írt kézikönyv: L'arte della propaganda socialista. Florence: Libr. Editr. Luigi Contigli, 1908 (2. kiad.), 15. A szerző azt tanácsolja a párt propagandistáinak, hogy oktatási módszerük a következő legyen: először olvassák el az érdeklődőkkel Darwin és Spencer elméletének összefoglalását, ami a modern gondolkodásról általános képet nyújt, és aztán ezt egészítsék ki Marx elméletének ismertetésével, aki így „a csodálatos triád" egyik tagjaként megfelelő módon megkoronázza a „kortárs szocialisták bibliáját". Lásd Michels: Storia del marxismo in Italia, i. m. 102.

[8](#) Lásd Enrico Ferri Socialism and Positive Science (Darwin - Spencer - Marx) című népszerű könyvét; London, Independent Labour Party, 1905 [1894]. A bevezetésben a szerző ezt írja: „Célom az, hogy bebizonyítsam: a marxista szocializmus gyakorlatilag nem más, mint a modern tudományos forradalomnak a társadalmi életre való, gyümölcsöző gyakorlati kiterjesztése [...], melynek alapjait és rendszeres formáját Charles Darwin és Herbert Spencer adták meg."

[9](#) Lásd például „Macerata Demokratikus Szövetsége" 1871. december 22-én kelt, Marxnak címzett levelét. Ez a szervezet Marxot így nevezte: „tisztelőbeli triumvir Giuseppe Garibaldi és Giuseppe Mazzini oldalán". Amikor 1872. január 2-án Engels beszámolt erről Wilhelm Liebknechtnek, ezt írta: „A romagnai Maceratában egy társaság három tisztelőbeli elnököt választott: [G.] Garibaldit, Marxot és Mazzinit. Ez a zűrzavar pontosan megmutatja neked, hogyan áll a közvélemény az olasz munkások között. Csak Bakunyin hiányzik még ahhoz, hogy komplett legyen a dolog." Karl Marx és Friedrich Engels művei (a továbbiakban MEM), 33. köt., Budapest, Kossuth, 1975, 355.

[10](#) Lásd Michels: Storia del marxismo in Italia, i. m. 101., itt a szerző megállapítja, hogy „sok ember Scháfflét tekinti az összes marxista között a legigazibb marxistának".

[11](#) Vö. Paolo Favilli: Storia del marxismo italiano. Dalle origini alla grande guerra. Milan: Franco Angeli, 2000 (1996), 50.

[12](#) Vö. Roberto Michels: Storia critica del movimento socialista italiano. Dagli inizi fino al 1911, i. m. 135. A szerző megfogalmazása szerint Olaszországban a marxizmus „követői majdnem kivétel nélkül nem rendelkeztek alapos tudással a mester tudományos munkásságát illetően, hanem kisebb jelentőségű politikai írásainak és néhány közgazdaságtani szöveggyűjteménynek a felületes ismeretéből merítettek, illetve gyakorta - és ez a legrosszabb eset - a német szociáldemokrata epigonoktól szereztek tudásukat".

[13](#) Vö. Antonio Labriola: Socialism and Philosophy. St. Louis: Telos Press, 1980, 120.: „Sokan vallották azt [Olaszországban], hogy azok között, akik elfogadják a szocializmust, és nem pusztán csak az agitátorok, az előadók vagy képviselőjelöltek, sokan érzik úgy, hogy csak abban az esetben lehetséges a szocializmust tudományos meggyőződésként elfogadniuk, ha valamilyen formában összekapcsolható a dolgok többi, eredendő koncepciójával, mely többé-kevésbé minden tudomány mélyén ott rejtőzik. Ezzel magyarázható sokaknak az a mániája, hogy a szocializmus látóterébe minden egyéb tudományt is beállítsanak, melyekről tudomásuk van."

[14](#) Vö. Michels: Storia del marxismo in Italia, i. m. 99.

[15](#) MEM, 4. köt., 441.

[16](#) Lásd Engels Marxhoz írott 1848. április 25-i levelét, MEM, 27. köt., 115.

[17](#) Lásd Karl Marx Vogt úr című művét, MEM, 14. köt., 379.

[18](#) A Kommunisták Pártja kiáltványa bibliográfiájáról és kiadásának történetéről lásd Bert Andréas alapvető fontosságú munkáját: Le Manifeste Communiste de Marx et Engels. Milan: Feltrinelli, 1963.

[19](#) Vito Cusumano: Le scuole economiche della Germania in rapporto alla questione sociale. Giuseppe Margheri Editore, Prato 1875, 278.

[20](#) La Plebe (Milan), 1883. április, no. 4.

[21](#) Dall'Enza: „Carlo Marx e il socialismo scientifico e razionale”. Gazzetta Piemontese (Turin), 1883. március 22.

[22](#) Vö. Andréas: i. m. 145.

[23](#) Engels Pasquale Martignettihez, 1891. április 2., MEM, 38. köt., 68.

[24](#) Lotta di classe (Milan), I/8, 17-18, 1892. szeptember.

[25](#) Carlo Marx - Friedrich Engels: Il Manifesto del Partito Comunista. Milan: Uffici della Critica Sociale, 1893, 2.

[26](#) Filippo Turati írása Achille Lorianak 1890. december 26-án, melyet a Paolo Favilli könyvéhez készült Függelékben közölt: Il Socialismo italiano e la teoria economica di Marx (1892-1902). Nápoly: Bibliopolis, 1980, 181-182.

[27](#) Friedrich Engels: Előszó Karl Marx A tőke harmadik kötetéhez. MEM, 25. köt., 22.

[28](#) Benedetto Croce: Materialismo storico ed economia marxistica. Naples: Bibliopolis, 2001, 65.

[29](#) Engels: Előszó..., i. m. 22.

[30](#) Croce: i. m. 65.

[31](#) Lásd „Antonio Labriola a Benedetto Croce, 25-V-1895”. In Croce: i. m. 269.

[32](#) „Minden nagyon jó, csak néhány kisebb ténybeli félreértés van benne, s az elején egy kissé túl tudományos a kifejezésmód. Nagyon kíváncsi vagyok a többire.” Friedrich Engels levele Antonio Labriolának, 1895. július 8. előtt. MEM, 39. köt., 494.

[33](#) Antonio Labriola, „In Memory of the Communist Manifesto”. In uő: Essays on the Materialistic Conception of History (1903), újranyomva New Yorkban: Monthly Review Press, 1966, 59. A fordítást kiigazították.

[34](#) Labriola: i. m. 53.

[35](#) Uo. 40.

[36](#) Uo. 84.

[37](#) Vlagyimir Iljics Lenin: Karl Marx (Rövid életrajzi tanulmány a marxizmus ismertetésével), LÖM, 26. köt., Kossuth, 1971, 80.

[38](#) Erről lásd Croce esszéjét: Come nacque e come morì il marxismo teorico in Italia (1895-1900). In Croce: i. m. 265-305.

[39](#) Vö. Michels: Storia del marxismo in Italia, i. m. 120.

[40](#) A fent említett mondatok 1911. április 8-án hangzottak el a parlamentben.

[41](#) A Bettini-féle fordításon ekkor elvégzett változtatások ténylegesen torzítani, illetve kiiktatni igyekeztek a szöveg bizonyos részeit annak érdekében, hogy jobban megfeleljen a fasiszta ideológia követelményeinek és kihúzza a szöveg „méregfogát”.

[42](#) Marx és Engels főbb műveinek olasz nyelvű fordításai - beleértve A Kommunista Párt kiáltványát is - a következő sorrendben láttak napvilágot:

- 1871: Karl Marx: La guerra civile in Francia (A polgárháború Franciaországban);
- 1873: Friedrich Engels: Dell'autorità (A hatalomról); 1873: Karl Marx: Dell'indifferenza in materia politica (A politikai közömbösségről);
- 1879: Carlo Cafiero: Il capitale di Carlo Marx brevemente compendiato da Carlo Cafiero (Karl Marx A tőkéjének Carlo Cafiero által rövidített változata);
- 1882-84: Karl Marx: Il capitale (A tőke);
- 1883: Friedrich Engels: L'evoluzione del socialismo dall'utopia alla scienza (A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig);
- 1885: Friedrich Engels: L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello Stato (A család, a magántulajdon és az állam eredete);
- 1889: Karl Marx - Friedrich Engels: Manifesto del partito comunista (Bissolati fordítása);
- 1891: Karl Marx - Friedrich Engels: Manifesto del partito comunista (Gori fordítása);
- 1892: Karl Marx - Friedrich Engels: Manifesto del partito comunista (Bettini fordítása).

Eszmélet folyóirat, 78. szám (2008. nyár)